

ביאורים

יש דעה מסוימת, שבעקבות שאלת 'הידיעה והבחירה' הגיעה למסקנה שאכן אין משמעות לבחירת האדם. החבר מציין, שיתכן ודעה זו לא נאמרה מתוך בירור האמת, אלא ככיסוי לחולשה של האדם כמו מידת העצלות. העצל, שאיננו חפץ בעמל, טוען שאין טעם להתאמץ כי התוצאות ידועות וקבועות מראש. החבר מוכיח את חוסר הרצינות בטענה הזו, בכך שגם העצל הגדול ביותר בעומדו בפני סכנה קיומית, כמו רעב או מלחמה, יעשה כל שביכולתו כדי לשמור על עצמו.

דרך תעמולה נוספת של העצלנים היא שימוש במקרים יוצאי דופן כדי להוכיח שההשתדלות איננה ערובה להצלחה. נכון אמנם, שלעיתים הזריו מפסיד והעצל נשכר, אולם כל בר דעת מבין שבדרך כלל המציאות היא הפוכה, ולכן מראש יש לנקוט את כל אמצעי הביטחון כדי להינצל מסכנות. הישיבה בחיבוק ידיים מתוך ביטחון בה', איננה רק מעשה טיפשות אלא גם איסור מהתורה הנאמר בפסוק "לא תנסו את ה' אלהיכם" (דברים ו, טז).

הייעודים הטובים של ה' מגיעים אל האדם בשתי דרכים: א. דרך הטבע: בדרך זו על האדם לעשות הכנות מעשיות כדי שיוכל לקבל את המגיע לו. ב. דרך נס: בדרך זו אין משמעות להכנה מעשית אלא להכנה רוחנית בדבקות בתורה ובמצוות, כיוון שהיא הגורם המכריע בהתרחשות נסים. לכן על האדם לעשות גם השתדלות מעשית וגם השתדלות רוחנית כדי לקבל את הטוב מאת ה' בכל אפיק אפשרי.

למרות שה' יודע מראש מה יהיו מעשי האדם, יש משמעות למצוות התורה. הסיבה היא, כפי שהסביר החבר, שידיעת ה' אינה משפיעה על הבחירה האנושית אלא מתבססת עליה, בכך שה' יודע במה האדם יבחר. ה' יודע שהצדיק יישמע למצוותו, ואילו הרשע ייכנע ללחץ חברתי או ליצר הרע, מתוך ההיכרות שלו את עומק נפשם ואת מכלול הגורמים שמשפיעים עליהם.

למרות שה' יודע מראש שהאדם יחטא, הוא שולח תוכחה על ידי הנביאים, כיוון שיש לה השפעה בשתי דרכים: א. השפעה נפשית: על החוטא עצמו-למרות שהוא אינו משנה את דרכו, התוכחה חודרת לנפשו ומרככת אותה. ב. השפעה מעשית: התוכחה יכולה לשכנע אדם אחד מתוך קהל רב של חוטאים.

הרחבות

מדוע ה' מצווה את הצדיקים והרשעים, הרי הוא יודע מה הם יעשו?

והיתה סבת משמעת הנשמע הציוי במשמעת. ריה"ל מבאר שידיעת הקב"ה אם יהיה האדם צדיק או רשע, באה אחרי שקלול של כל נתוני האדם. באיזו סביבה גדל, אילו תכונות יש לו ומהי רמת ההשפעה של שמיעת ציווי התורה והתוכחות על בחירתו של האדם. נמצא, שהיות האדם צדיק או רשע מושפע מידיעתו את ציווי התורה שכן בעקבותיהם באה הבחירה, על כן אינם לשווא.

גם רבנו סעדיה גאון (רס"ג) נדרש לשאלה זו, אלא שמביא תשובות שונות. הקב"ה מזהיר את הצדיק מכמה סיבות: א. להודיע מה ה' חפץ שהאדם יעשה. ב. ה' מצווה את הצדיק כדי להרבות את גמולו, שכן גמולו של המצווה ועושה גדול יותר. ג. אם יגמול לאדם או יעניש אותו על מה שלא ציווהו הרי זה עוול. ד. אף שרצונו של הצדיק לעבוד את ה', ציווי הנביא בא כתוספת חיזוק לצדיק על מנת שלא יחטא.

רס"ג מוסיף לבאר מדוע ה' שולח תוכחה לכופרים: א. ללא תוכחות הנביאים, היה הכופר יכול לטעון שאם הקב"ה היה שולח לו נביא להוכיחו, היה מייטיב את מעשיו. ב. ראוי שחוץ מההוכחות השכליות על בריאת העולם והנהגתו בידי הבורא, יהיו גם הוכחות נבואיות על ציוויו. ג. דבר טוב הוא לצוות למעשה טוב את מי שלא עשה אותו עדיין. ד. צריך להגדיר את הטוב ואת הרע האלוהיים, כדי שלא נטעה ונחשוב שהרע הוא טוב. ה. כשם שהקב"ה שולח ציוויים לצדיק, ראוי שישלח לרשע. [אמונות ודעות מאמר רביעי ה].

שאלות לדין

איזו תועלת יש בהכנות הנפשיות שאין בהשתדלות הרגילה? למה דווקא בהן צריכה להיות כוונה? לפי דברי החבר, האם לנשמע ישנה בחירה לשמוע או שבעצם הוא מוכרח להישמע מסיבות אמצעיות? ואם כן היכן יתורנו על הממרה?

אבל טענת העצל על החרוץ באמרו: הנה כבר קדם בידיעת ה' מה שיהיה – אינה טענה, כי טענת העצל זה כמו אמרו – אלו היה אומר – שמה שעתיד להיות אי אפשר לו שלא יהיה.

יאמר לו: אכן, אבל לא תמנע הטענה הזאת מלנקט בעצה היותר טובה, ותתכונן בכלי נשק לאויבך, ובמזון לרעבונך, באשר יתברר לך כי שלומך או אבדונך אמןם ישלמו בסבות האמצעיות. ומקללן – יתר על כן: רבן – נקיטתך ביזמה ובחריצות או בעצלות וברפיון. ואל תטען במה שייאמר מעט ובאפן נדיר, ובדרך ההזדמון והמקרה, מאבדן היזום ושלום המפקד המזננים, כי שם הבטחון הוא ענין מובן, שונה מענין שם הספקה, ואין בר דעת בורח אל מקום ספקה במקום בטחון כמו שהוא בורח במקום ספקה אל מקום בטחון, ומה שייאמר במקום הספקה משלום יאמר שהוא נדיר, ומה שייאמר במקום הבטחון מאבדן יאמר שהוא דבר יוצא מדרך הטבע, ולפיכך נקיטת היזמה מחיבת. וכן הסבות שייסובבו את היזמה – עצתי זאת למי שיאמין בה, וכן הסבות שייסובבו את ההפקרה – העצה הסותרת לעצה הזאת. והכל חוזר בדרך ההשתלשלות אל ה' יתעלה. אבל אשר יהיה בגזרה בלבד הרי זה במופתים ובנפלאות, והוא אינו זקוק לסבות האמצעיות, ולפעמים הצריך להן, כהגנת משה מן הרעב במשך ארבעים יום ללא הכנת מזון, ואבדן אנשי סנחריב ללא סבה גלויה, אלא בסבות אלהיות, שאינן סבות אצלנו, לסכלותנו בהן. ובזה יאמר שלא תועיל בהם ההתכוננות, וזה בהכנות המוחשיות, אבל ההכנות הנפשיות, והם סודות התורה, למי שיעזו ויעשה אותן כתקנן, הן מועילות, מביאות את הטוב ודוחות את הרע. וכאשר ינקט האדם ביזמה בסבות האמצעיות, אחר שימסור את מה שנגעלם מפניו אל ה' בכוונה גמורה, יצליח ולא יתאכזב. אבל להפגס לספקה ברורה ולהשליך יבחו על ה', הרי זה בגדר "לא תנסו את ה'".

אבל המאמר שלשון צוה במשמעת את מי שקדם בידיעתו שהוא ימרה או ישמע לו – אין זה לשון, כי כבר הקדמנו ובארנו שהמרי או המשמעת אמןם ישלמו בסבות האמצעיות, והיתה סבת משמעת הנשמע הציוי במשמעת, וכך קדם בידיעתו, שהוא ישמע, ונשפכת משמעתו שמייעת תוכחתו, וכך קדם בידיעתו מרי הממרה בשל סבות אמצעיות, אם בשל חברת הרעים או התגברות מזג רע, או נטות אל ענג ומנוחה. ויש בתוכחתו כדי להקל ממנו, כי הנה מפרסם שלתוכחה רשם בנפש על כל פנים, ושהממרה תתפעל נפשו בשמיעת התוכחה ולו התפעלות מעטה, כל שכן באשר תהיה התוכחה לקהל, כי יהיה בהם על כל פנים מקבל, וכבר תועיל ואינה לשון.

רובן - עיקר הצלחת האדם תלויה בהשתדלותו. **מאבדן היוזם** - מכישלון האדם למרות השתדלותו. **שם הבטחון** - הגדרת מצב כטעות. **עצתי זאת** - ההנחה שיש לאדם לנקוט יוזמה. **ולפעמים הצריך להם** - לפעמים ה' פועל בדרך נסית שמצריכה פעולה מסוימת כמו משה והמטה. **בהגנת משה** - זה נס ללא אמצעים. **המוחשיות** - המעשיות שעל-פי דרך הטבע. **ההכנות הנפשיות** - תיקון הנפש כמו תפילה ותשובה. **שקדם בידיעתו** - ה' יודע את העתיד והאם האדם יעשה טוב או רע.